

Др Милош Здравковић*

ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ АТИНЕ И АРХИТЕКТУРА АКРОПОЉА

У раду се испитује веза између политичког идентитета античке Атине с једне, и архитектуре Акропоља с друге стране. Путем повлачења паралела аргументује се у прилог става да цветање атинске демократије за време Перикловог златног доба и изградња најзначајнијег архитектонског комплекса Старе Грчке нису неповезане појаве. Главна теза која је истакнута у раду јесте да је идеал слободe обликовао атинско демократско уређење, па тако и њен политички идентитет, али да је у исто време вршио директан утицај на све области људског стваралаштва. Снага идеје слободe посебно је видљива на акропољском архитектонском комплексу где је идеја слободe сједињена с економским потенцијалима античке Атине створила најлепши симбол демократије и једно од највећих ремек-дела у целокупној људској историји.

Кључне речи: *Атинска демократија.– Перикле.– Идеја слободe.– Акропољ.*

1. УВОД

Архитектура као ретко која област људског стваралаштва може да пружи синтетичку представу о времену и простору у којем је настала. Ту своју способност она дугује својој природи, јер архитектура није само уметност, а није само ни инжењерство, већ њихов плодан спој. Због тога она једнако сведочи како о степену културног развоја, тако и о материјалној снази и технолошком напретку одређеног друштва. Будући да су архитектонска дела резултат колективних подухвата, у њима се као у призми преламају друштвени креативни и економски потенцијали, па се вероватно због тога дух времена у њима тако често препознаје.¹ За ову тврдњу могу се изнети бројни

* Аутор је асистент Правног факултета Универзитета у Београду, *milos.zdravkovic@ius.bg.ac.rs*

¹ На донекле сличан начин се у последњих неколико деценија у правној теорији посматра однос књижевности и права. Право и литература (*law and*

аргументи, а на овом месту, додуше у најгрубљим цртама, биће изнесен само један. Анализа која следи настојаће да покаже како веза између цветања атинске демократије и изградње атинског Акропоља није случајна, како подударност између најславнијег периода антике и настанка најзначајнијег архитектонског комплекса Старе Хеладe није пука коинциденција, већ супротно томе, да се у Акропољу као у огледалу јасно рефлектују фундаменталне правно-политичке идејне тековине атинског друштва из његовог златног доба.

Иако Атина није била једини грчки полис у којем је облик политичког поретка био демократски, она је била место где је античка демократија иницијално настала и где је достигла свој врхунац, док су остали демократски полиси представљали мање или више бледу копију атинске демократије.² У самом срцу атинског демократског уређења лежале су две идеје, два неразлучива концепта, а то су једнакост и слобода. Те две идеје које су се развијале упоредо са развојем демократије, обликовале су политички идентитет античке Атине, али су истовремено вршиле непосредан утицај на све сфере културног стваралаштва. Тај утицај посебно је видљив на акропољском архитектонском комплексу, будући да је његова изградња представљала најзначајнији јавни подухват у Атини током друге половине V века када је античка демократија досегла своју највишу тачку.

---

literature) који је већ увелико развијен покрет, интердисциплинарно проучава бројне везе које постоје између књижевности и права, а о развијености покрета сведочи да се у његовом оквиру оформило више праваца, међу којима су два главна. Први, под називом *law as literature*, на посебан начин утврђује значење правних текстова коришћењем метода тумачења књижевних дела, док други, *law in literature*, првенствено анализира књижевне приступе значајним правним питањима, односима и процесима. Следбеници покрета Право и литература истичу да користи од њиховог проучавања могу имати не само правни теоретичари, већ и судије, законписци, политичари итд. Међу главне представнике убрајају се James Boyd White, Richard H. Weisberg, Jack Balkin, Daniela Carpi, Robin West, Adam Gearey и др. И у нашој академској заједници постоје аутори који се баве односима између права и књижевности, попут проф. Драгана Митровића („Виљем Шекспир о држави и праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 38, 1990, „Право, правда и милосрђе у драмама Виљема Шекспира“, *О правди и правичности* (ур. М. Кнежевић), Београд, 1995), Слободана Бељанског, *Поетика права*, ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1999. и др. Значај овог покрета показује како интердисциплинарни приступ проучавању права може имати одређене предности.

² Велики број грчких полиса добио је демократско уређење услед директног уплитања Атине у њихове унутрашње ствари. Вид. Сајмон Хорнблоудер, „Грчка: Историја класичног раздобља“ у *Оксфордска историја Грчке и Хеленистичког света*, Слио, Београд 1999, 155–159.

2. АТИНСКА ДЕМОКРАТИЈА

Развој демократије у античкој Атини представљао је веома дуг процес, који се стога мора сагледавати не само у целини, кроз његове финалне облике у IV веку пре н. е., већ и узимајући у обзир особине и разлике у појединим фазама тог развојка, поготово током „златног“ V века.³ Зато је и данас тешко одгонетнути зашто се демократија први пут појавила баш у Атини и зашто је тамо доживела свој врхунац. На њено рођење и уобличење утицали су бројни фактори, а у литератури се с правом обично истичу два основна. Први и свакако најважнији јесте победа Грка у ратовима са Персијом. Персијско царство се током VI века пре Хр. уздигло као најмоћнија империја Старог истока и било је само питање времена када ће доћи у сукоб са грчим полисима. На удару су се први нашли грчки градови на малоазијској обали који су лако савладани. Како персијске амбиције нису биле ограничене само на азијско тло и Египат, сенка с Истока убрзо се надвила и над Грцима с друге стране Егејског мора. Персијанци су се одлучили да прво нападну Атињане, због њихове помоћи јонским полисима с којима их је повезивало заједничко порекло. После маратонског пораза 490. године пре Хр. Персија је опремила изузетно бројну армију, коју је у њеном копненом походу пратила снажна морнарица. Пошто су пробили грчку одбрану код Термопила, Персијанци су ушли у небраћену Атину и до темеља је уништили. Атињани су напустили свој град јер су послушали савет Делфијског светилишта и поверење поклонили снази својих бродова, а не снази својих градских бедема. Заједничким снагама чију је окосницу поред Атине чинила Спарта, Грци су прво у бици код Саламине (480. године) поразили Персијанце на мору, а годину дана касније су у бици код Платеје потукли њихове копнене снаге и тако за дуго времена отклонили опасност од персијске окупације. Објашњење за грчку победу заиста је тешко наћи, поготово када се има на уму бројчана надмоћ Персијанаца. Љубав према слободи и страх од поробљивача ујединили су традиционално разједињене грчке полисе, што је само део објашњења грчке победе, а онај други необјашњиви део су и сами Грци сматрали чудом.⁴

Други основни разлог за рађање и развој демократије у Атини произлази из првог. Атина је успела да искористи све предно-

³ Вид. Christopher W. Blackwell, *The Development of Athenian Democracy*, http://www.stoa.org/projects/demos/democracy_development.pdf, 17. април, 2014. Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2013, 107–113.

⁴ Вид. више Војтјех Замаровски, *Грчко чудо*, превео Дејан Стојковић, Алинари, Београд 2004, 270–280. В. В. Струве, Д. П. Калистов, *Стара Грчка*, превела Нина Кожемјакин, Book Marso, Београд 2000, 181–212.

сти заједничке победе за коју је, уосталом, и платила највишу цену. Захваљујући низу способних државника који су је предводили, Атина се нагло економски развија. Паралелно с развојем привреде и трговине, атинско друштвено-политичко уређење пролази кроз убрзану трансформацију. Иако реформе које су спровођене током прве половине V века нису биле утемељене на некој јасној идеји која би била испред свог времена, све оне заједно, уз нараслу економску моћ, довешће до корените промене политичке стварности и мисли.⁵ Овај процес биће завршен за време Перикла, најспособнијег атинског државника, када Атина достиже свој највећи успон, улазећи у својих најкреативнијих, цветних 50 година (пентаконтаетија), а идеја демократије своју потпуну афирмацију.⁶

Настављајући дело својих претходника, Перикле је у Атини успео да оствари оно што се само неколико деценија раније чинило потпуно немогућим – да власт у атинском полису организује тако да готово сасвим, барем на формално–институционалном нивоу, избрише разлику између оних који владају и оних над којима се влада. Његова државничка генијалност лежала је у томе што је одлично процењивао све значајне политичке околности као и могућности свог полиса и што је правилним усмеравањем курса државне политике Атину учинио центром целокупне Хеладе.⁷ Због тога се, додуше уз нешто улепшавања, период његовог вођства и назива златним периодом атинске демократије.

На том поприлично трновитом путу Перикле је морао да савлада неколико крупних препрека. Један број тих препрека налазио се у самој Атини и оличен је у отпору аристократа према даљем спровођењу реформи, док су друге долазиле споља и огледале су се у суревњивости осталих моћних полиса, пре свих аристократске Спарте. Због тога је Перикле упоредо радио на увећању атинске привредне снаге и постављању чврстог институционалног оквира атинске демократије, схватајући да су те две ствари стајале у непосредној вези. И онда као и данас, увећање привредне моћи зависи од стабилног окружења и ширења сфере утицаја. У складу с тим, на плану спољне политике, Атина се наметнула као лидер Делског савеза који је иницијално био формиран ради одбране од могућег персијског на-

⁵ Иван Јордовић, *Стари Грци – портрет једног народа*, Завод за уџбенике: Балканолошки институт САНУ, Београд 2011, 298.

⁶ Испитујући неколико успешних примера демократског уређења током људске историје, Кејган сматра да је за цветање демократије потребно да се испуне три услова – први, постојање доброг институционалног оквира, други, да грађани разумеју и прихватају основне демократске принципе и трећи, висок квалитет вођства барем у критичним тренуцима. Donald Kagan, *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*, Guild Publishing, London – New York 1990, 2.

⁷ *Ibid.*, 143–157.

пада. Временом је Атина успела да тај савез претвори искључиво у своју интересну сферу и да врши хегемонију над осталим полисима који су били његови чланови. Хегемонија је Атине донела непосредне материјалне користи, пре свега кроз убирање пореза од осталих чланица, а такође и кроз ширење и апсолутно контролисање тржишта које се простирало преко великог дела Егеја.⁸

Таква спољашња ситуација омогућавала је Периклу да на унутрашњем плану заврши започете реформе. За време његовог вођства, постављен је темељ целокупне будуће атинске демократије, у чијем средишту се налазила народна скупштина – еклесија (*ekklesia*). Еклесију су чинили сви пуноправни грађани Атине и она је доносила најважније одлуке, првенствено у области законодавства. Како је еклесију чинило неколико десетина хиљада људи, ради ефикаснијег рада скупштинске предлоге је припремало буле (*boule*) – веће пет односно четири стотина (у различитим периодима), мада податак да половина скупштинских одлука није усвојена на предлог буле сведочи да демос себе никада није доживљавао само као гласачку машину.⁹ Највиша судска инстанца била је хелиеја (*heliaia*), поротни суд који је бројао 6.000 судија из реда грађана старијих од 30 година. Поред ових најважнијих колективних тела, као и других тела нешто мањег значаја, у Атине је постојао и низ магистратура коју су најчешће обављала ужи колективни органи. Највећи број државних чиновника биран је коцком, а само мањи број њих гласањем у еклесији, док је њихов мандат трајао годину дана.¹⁰

Да би постављени институционални оквир заиста омогућавао потпуно остварење демократског идејног концепта, било је потребно донети још неколико значајних политичких одлука које ће коначно уобличи демократски поредак у Атине. Прва је била давање права припадницима свих имовинских класа, дакле и најсиромашнијима, да обављају важне политичке функције. Раније се обављање тих функција, тј. служење полису, сматрало чашћу и обавезом која је припадала само богатијима. Такође, за време Перикловог вођства уведе се новчане надокнаде за обављање већине политичких функција, што је демосу широм отворило врата активног политичког ангажовања. Коначно, на Периклов предлог донет је закон о грађанским правима којим је прописано да се атинским грађанима сматрају само они чија

⁸ Вид. Хамфри Д. Ф. Кито, *Грци*, превео Веселин Костић, Просвета, Београд 2008, 138–140.

⁹ И. Јордовић, 293.

¹⁰ О питању до које мере је постојала подела власти између та три главна колективна тела, вид. детаљније Сима Аврамовић, „Елементи правне државе и индивидуална права у Атине“, *Правна држава у антици – pro et contra* (ур. Сима Аврамовић), Центар за публикације Правног факултета, Београд 1998, 11и даље.

су оба родитеља Атињани.¹¹ Иако овакав закон са данашње тачке гледишта многи аутори критикују као недовољно демократски, јасно разграничење између пуноправних Атињана и осталих створило је осећај колективног идентитета и допринело јачању заједништва код демоса у чијим рукама је почивала политичка власт.¹² На тај начин обични грађани су престали да буду само они над којима се врши власт, већ су истовремено и сами почели вршити власт, пре свега непосредним учешћем у доношењу најзначајнијих политичких одлука.

3. ЈЕДНАКОСТ И СЛОБОДА У АТИНСКОЈ ДЕМОКРАТИЈИ

Слободу и једнакост су Атињани сматрали основним темељима њихове демократије, не само у време Перикла, већ и у време кризе грчког полиса током IV века пре Хр.¹³ Та два нераздвојна принципа су у највећој мери обликовала политички идентитет атинског полиса, тако да се и данас сматрају његовим главним обележјима.¹⁴ Потврду за овакав став могуће је пронаћи у чињеници да су и неки други значајни полиси имали институције које су у великој мери личиле на атинске, али да је њихов политички идентитет био битно различит у односу на политички идентитет Атине.¹⁵

У новој политичкој слици атинског полиса насталој за време Периклове владе, дошло је до корених промена неких традиционалних схватања. Конкретно, развој демократских институција непосредно је утицао на трансформацију појма политичке једнакости. За разлику од аристократских и олигархијских поредака у којима је првобитно настао и где је заступан као концепт сразмерне, тј. геометријске једнакости, у демократији је он промењен у концепт аритметичке једнакости. Према првом схватању, свакоме треба дати онолико права колико му по природи припада, јер нису сви исти – неки су богатији, племенитији, способнији. Према демократском схватању, једнакост подразумева иста политичка права за све грађане полиса, без обзира на њихово порекло, имовинско стање, образовање

¹¹ Вид. Alan Boegehold, „Preikles' Citizenship Law 451/0 B.C.“, *Athenian Identity and Civic Ideology* (eds. Alan Boegehold and Adele Scafuro), The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1994, 57 и даље.

¹² Вид. И. Јордовић, 280–281.

¹³ Аристотел, *Политика*, 1317б, превела Љиљана Станојевић-Црепајац, БИГЗ, Београд 1984.

¹⁴ Тако Хансен констатује да су основни идеали атинског демократског друштва у ствари само два – слобода и једнакост. Mogens H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Blackwell, Oxford 1991, 74. Вид. и С. Аврамовић (1998), 27.

¹⁵ *Ibid.*, 13.

и др.¹⁶ Аристотел, иначе несклон демократији, дефинише како се у демократији право заснивано у једнакости, али да та једнакост није према вредности него према бројној надмоћи.¹⁷ Заправо, концепт аритметичке једнакости произлази из појма *исономије* (*isonomia*) који се одређује као једнакост у политичким правима, јер су свим „пуноправним грађанима гарантована једнака политичка права, активна и пасивна, независно од имовинског стања или других квалификација“.¹⁸ С друге стране, у историјској науци неподељено је мишљење да је појам *исономија* строго политички концепт и да није имао утицаја у сфери економске моћи,¹⁹ тј. да се тим начелом никада није захтевало имовинско изједначавање грађана.

Иако се са данашње тачке гледишта појам *исономије* у сваком смислу може учинити базичним, за саме Атињане једно друго начело је било још важнији а то је *исегорија* (*isegoria*) – право говора на заседањима народне скупштине. Њиме је сваком слободном грађанину гарантовано право обраћања народној скупштини.²⁰ Њена посебна одлика било је и право да се некажњено може говорити шта се жели, уколико се тиме не вређа други појединац и јавни поредак (*parrhesia*).²¹ У основи ових главних појмова налазио се општији појам слободе (*eleutheria*). Сами Грци су идеју слободе сматрали главном карактеристиком демократије.²² Идеја слободе била је вишеслојна и није се исцрпљивала само у принципу политичке једнакости или у праву обраћања народној скупштини. Хансен, ослањајући се првенствено на Аристотела, одређује два аспекта идеје слободе: „политичка слобода учествовања у оквиру демократских институција и лична слобода да свако живи како хоће.“²³ Први аспект је, поред права на партиципацију у политичком одлучивању, подразумевао, што је једнако важно, и слободу грађана да се уздрже од јавног изношења личног мишљења или исказивања става у окви-

¹⁶ Kurt A. Raaflaub, „Democracy, Oligarchy, and the Concept of the ‘Free Citizen’ in Late Fifth-Century Athens“, *Political Theory*, Vol. 11, No. 4, 1983, 518–520.

¹⁷ Аристотел, *ibid.*

¹⁸ С. Аврамовић (1998), 23.

¹⁹ Н. Hansen (1991), 81.

²⁰ J. D. Lewis, „Isegoria at Athens: When Did It Begin“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 20, 1971, 129 и даље. S. Todd, *The Shape of Athenian Law*, Oxford 1995, 312 сматра да *isegoria* није представљала „слободу говора“, већ „једнакост говора“.

²¹ Robert W. Wallace, „The Power to Speak – and not to listen – in Ancient Athens“, *Free Speech in Classical Antiquity* (ed. Ineke Sluiter, Ralph Mark Rosen), Leiden 2004, 222–3.

²² Аристотел то сасвим јасно каже: „Основни принцип демократског државног уређења јесте слобода.“, *ibid.*

²³ Н. Hansen (1991), 74.

ру политичких институција. Ово последње, између осталог, гарантовано је тајношћу гласања приликом остракизма, што је свакако било најосетљивије политичко питање, као и правом да се не узме учешће у скупштинском одлучивању ако се то не жели.²⁴ Други аспект, тј. схватање да сваки грађанин ужива слободу од угњетавања и туђег мешања у личну сферу, био је исто тако важан, ако не и важнији од првог. То потврђују и Периклове речи у чувеној беседи палим Атињанима: „Али не само да смо толерантни у јавном животу, него смо такви и у погледу сумњичавости у нашим међусобним односима у свакодневном животу; јер, ми се не љутимо на свога ближњег ако нешто учини из свог личног задовољства и не гледамо га због тога попреко, што, додуше, никоме не шкоди, али није пријатно за око.“²⁵ Идеја слободе је, дакле, била основно начело демократске Атине. Она је прожимала како јавну, тако и приватну сферу. Слобода је Атињане чинила грађанима у правом смислу речи – с једне стране они су били политички активни субјекти, заинтересовани за ствари од општег значаја на које су својим политичким активностима могли директно да утичу, док им је с друге стране слобода гарантовала неповредивост приватног живота.

4. АТИНСКИ АКРОПОЉ У ДЕМОКРАТСКОМ ИДЕЈНОМ КОНТЕКСТУ

Још од хомерског доба центар племенског живота код Грка био је полис. Град-држава, како се термин полис уобичајено мада сасвим условно преводи, представљао је основни облик друштвено-политичког организовања и најтипичнији је елемент живота античких Грка. У одређеној форми био је присутан још од критско-микенског периода. Једно племе или савез племена обично су формирали своју насеобину – град на стратешки погодном месту, а ако је било могуће, најчешће близу морске обале. Полис као заједница саплеменика по правилу има свој централни, узвишени део – акро-

²⁴ Вид. И. Јордовић, 306–307.

²⁵ Тукидид, *Пелопонески рат*, II 37, превела Душанка Обрадовић, Admiral Books, Београд 2010. Анализирајући Периклову посмртну беседу, прецизније његове речи: „Међутим, док у нашим приватним односима нема никакве присиле, у јавном животу најчешће не кршимо утврђени поредак“, Валас примећује како је њима тачно описана граница између понашања које би било предмет јавног кажњавања и понашања које није забрањено – „Атињани су кажњавали само оне који би чинили штету полису и који су сматрани јавним непријатељима, док је приватни живот био ствар сваког појединца.“ Robert T. Wallace, „Private Lives and Public Enemies: Freedom of Thought in Classical Athens“, *Athenian Identity and Civic Ideology* (eds. Alan Voegehold and Adele Scafuro), The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1994, 146.

полис, тј. акропољ (*akropolis*), који је заштићен бедемима. У случају опасности то је место где се становништво склањало, а на њему су биле смештене најважније управне и верске грађевине. Народ је живео око акрополиса користећи оближње њиве, пашњаке и шуме, те је полис обухватао и ширу околину с мањим насељима. Сматрало се да полис територијално треба да се простире отприлике онолико колико допире поглед са акрополиса.²⁶ Поред тога што је полис био привредно самодовољна целина, он је поседовао своје специфичне религијске обичаје, односно култ. То је још један показатељ различитости грчких полиса који су иначе тежили особености, док је акрополис био њен симбол будући да су се на њему као најважнијем делу полиса, налазила светилишта божанства заштитника града.

Архитектонски комплекс атинског Акропоља саграђен је на стеновитом узвишењу чија је позиција заузимала средишњи део античке Атине. Са три стране узвишење је потпуно окомито и само се са западне стране спушта под нешто блажим углом. Зараван на врху узвишења дугачка је око 300 а широка око 150 метара, а како ова површина није равна, тај проблем се решавао грађењем терасистих нивоа. Постоје подаци да је Акропољ био насељен још у III миленијуму пре Хр.²⁷ што јасно указује да је историја његове градње изузетно дуга. Она се у основи може поделити на два дела – до персијског разарања и након њега. Овде нас, због истраживања могуће везе архитектуре и политичких идеја, интересује само други период, тј. Периклово време изградње током друге половине V века, када је Акропољ и добио своје најсјајније обличе.

Како је већ наглашено, Атина је за време Перикловог вођства желела да се наметне као узор свим осталим грчким полисима. За испуњење тог идеала није била довољна само привредна и војна снага, па чак ни сасвим нови облик политичког уређења. Бити први у Хелади и надмашити све остале подразумевало је нешто више, нешто што остали полиси нису могли да достигну. Тај недостајући елемент Перикле је препознао у државној помоћи развоју културе и уметности, чиме би идеја слободе као главни принцип атинске демократије добила своје потпуно заокружење. Спајање духовне и материјалне снаге у Атини подразумевало је стварање симбола који би целој Хелади очевидно показао тај спој. Архитектура се наметнула као најсмисленији избор, јер у себи сједињује оба аспекта, а изградња разрушених грађевина као најбоља прилика за остварење

²⁶ О територијалној величини грчких полиса вид. Mogens H. Hansen, Thomas H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Polies*, Oxford University Press, Oxford 2004, 70–72.

²⁷ Михаил Ростовцев, *Историја старог света*, превеле Милица Михајловић, Нада Ђурчија-Продановић, Матица српска, Нови Сад 1990, 30.

постављеног циља. Разумљиво, такав подухват могао је бити изведен само под вођством најбољих људи које Хелада има, а чињеница да су у исто време и на истом месту деловали и стварали Перикле као њен највећи државник, Фидија као њен највећи уметник, Иктинус, Мнесиклес и Каликратес као њене најспособније архитекте је изгледа још једно у низу „грчких чуда“.²⁸

Обнова Акропоља под Периклом није био стихијски подухват.²⁹ Уређење целог простора који је после Персијанаца остао у рушевинама, замишљено је тако да се прикаже узвишено место Атине у грчком свету. То значи да је пројектовани архитектонски комплекс у исто време морао да оваплоти идеју слободе као главну идеју атинске демократије, идеју хуманизма као суштинску идеју новог времена и, коначно, снагу и полет Атине као предводнице целе Хеладе. Овај амбициозни подухват требало је остварити тако да се засени све оно што је грчка рука дотле створила и да се достигне естетски идеал коме су Грци стално тежили.³⁰ Другим речима, Акропољ није замишљен само као прост скуп неколико великих и низа мањих грађевина, већ као складна целина, која рефлектује нешто више од самог естетског и архитектонског утиска.

Чини се да највећа естетска вредност Акропоља лежи у његовој хармонији, у необично складном односу архитектонских објеката који га чине. У архитектури, као и у музици, хармонија се постиже спајањем различитих делова у једну складну целину, тј. композицију. Акропољска архитектонска композиција је изузетно лагана и питка, јасно дефинисана, лако разумљива и приступачна. С друге стране, она је озбиљна и достојанствена, те поред непосредног естетског задовољства изазива осећај дубоког поштовања. Пажњу посматрача посебно привлачи начин на који је постигнута хармонија између раз-

²⁸ „Грчко чудо“ је израз којим се углавном означава период од VI до IV века пре Хр. када су Грци у огромном броју подручја постигли невероватна достигнућа. Описујући овај израз Замаровски каже да су Грци били „пионири на путевима европске историје и сами су пред собом морали да крче дотад непроходне џунгле, тамо где су други затекли широке и равне путеве. Суочили су се са питањима на која су први морали да дају одговоре, без могућности да потраже ослонац у претходном историјском искуству. [...] До својих открића и до првенства на бројним подручјима, као и до свега онога што су постигли, Грци су доспели улажући велике напоре. У многим случајевима, они су морали да се изборе с оружјем у руци. Чудо је за нас управо начин на који су све то постигли, као и чињеница да су то уопште постигли.“ В. Замаровски, 7. Неки аутори сматрају да је главни елемент „грчког чуда“ непоновљивост, тј. да је само једном постојало и да се више неће поновити. Пјер Видал-Наке, *Грчка демократија у историји*, превео Франо Цетинић, Градац, Чачак – Београд 2003, 194.

²⁹ Т. В. L. Webster, *Everyday Life in Classical Athens*, В. Т. Batsford – G. P. Putnam's Sons, London – New York 1969, 135 и даље.

³⁰ Х. Кито, *ibid.*, 202.

личитих архитектонских форми. Може се наслутити да је приликом пројектовања Акропоља главна идеја водила била иста она идеја која се налазила у срцу атинске демократије – идеја слободе. Изузетна хармоничност целе композиције остварена је слободним решавањем простора, као и слободним мешањем различитих архитектонских стилова. Ако се такав приступ упореди са нпр. египатском или римском архитектуром, уочљиво је одсуство строгих односа између мањих архитектонских целина. Ниједна грађевина на Акропољу није у симетричном односу с другом, док је асиметрија присутна и на појединачним објектима. Основни разлог због чега цео акропољски комплекс одише таквим складом јесте у слободи његовог планирања, у савршеном уклапању несавршених делова, као што се у демократском полису, под окриљем слободе, разнородне индивидуалне идеје уклапају у хармонију друштвене целине.

Поред слободног решавања простора, архитектуру Акропоља једнако карактерише слободно мешање два архитектонска стила – дорског и јонског, као што се у самом политичком животу полиса сусрећу и живе у сагласју прости и образовани, сиромашни и богати, крути и лепршави, рационални и сањалице. Споља посматрано преовлађује дорски стил, док је јонски више заступљен у унутрашњости грађевина. Може се основано претпоставити да се кључни разлог за овакву одлуку приликом пројектовања акропољског комплекса налази у тадашњој идеологији демократског атинског полиса. Атина је желела да буде узор и светионик свим Хеленима, не само онима који су дорског или само онима који су јонског порекла.³¹ О томе сведоче и Периклове речи: „У суштини, наш град је културна жижа целе Грчке“.³²

Ипак, преовлађивање дорског стила у спољашњем изразу акропољског комплекса, поготово на Партенону као централној и најважнијој грађевини, изазива одређене нејасноће. Зашто су се Атињани који су јонског порекла у толикој мери одлучили за дорски стил. Могућа су неколика објашњења. Прво објашњење се налази у географском положају Атине. Полуострво Атика лежи у средишњем делу Старе Грчке, на приближно једнакој удаљености од малоазијских грчких полиса на истоку и Велике Грчке на западу. Читаво средишње подручје било је углавном насељено Грцима дорског порекла, а приликом градње скоро искључиво се користио дорски стил. Атињани

³¹ Простор Старе Грчке су у неколико таласа населила четири племена блиског порекла. Први су са севера продрли Ахајци који су доцније углавном асимиловани. За њима су дошли Јонци и Еолци, а насељавање грчког простора су завршили Дорци. Условно узев, два највећа грчка етничка ентитета били су Дорци и Јонци. Вид. Џорџ Форест, „Грчка – историја архајског раздобља“, у: *Оксфордска историја Грчке и Хеленистичког света*, Слио, Београд 1999, 14 и даље.

³² Тукидид II.

су били једини Јонци у том делу, док су њихови јонски саплеменници населили обале Мале Азије где је, разумљиво, преовлађивао јонски стил градње.³³ Одлука да спољашњи израз Акропоља у већој мери добије обележја дорског стила може се тумачити управо том чињеницом, да се, дакле, стил прилагоди архитектонској традицији подручја на којем се гради. Други и вероватно много важнији разлог лежи у карактеристикама дорског стила. За разлику од јонског чија су главна обележја виткост и богатија орнаментика, дорски стил је једноставнији и монументалнији. Како је цела замисао приликом грађења Акропоља била да се различитости ускладе у савршену целину, тако је монументалност постигнута употребом једноставнијег дорског стила на највећим грађевинама, а раскош коришћењем јонског стила на мањим грађевинама и уређењу унутрашњости.³⁴ Али, оваква архитектонска логика као да носи и неко дубље значење. Слобода је у основи прост и једноставан, али моћан концепт. Њој нису потребни украси, већ функционалност и ефикасност, снага и моћ хармоничног уређења заједнице.

Једно од главних обележја атинске демократије јесте схватање о слободном грађанину који активно учествује у доношењу одлука од општег интереса. Шире посматрано, тај, могло би се слободно рећи, коперникански обрт спрема целокупног политичког наслеђа, био је само један, мада изузетно значајан израз духа времена који је владао у Атини током V века пре Хр. Ослобођење човековог духа јасно је видљиво у развоју практичке филозофије која се сасвим удаљила од некадашњих филозофских схватања и поимања света, у уметничким формама које престају да робују старим правилима, у променама човековог односа према дотадашњим религијским схватањима.³⁵ Огромна духовна енергија која је експлодирала у тадашњој Атини, дозволила је човеку да искорачи из митолошког и митопоеетског доживљаја и објашњавања света. Речју, први пут од када постоји, човек је постао центар света који га окружује.

Као да је иста та енергија и замисао обликовала атински Акропољ. Димензије акропољских грађевина на својеврстан начин сведоче о томе. Оне свакако нису занемарљиве, али нису ни претеране. За разлику од најтврђих аутократских поредака какве су биле источњачке деспотије, у демократији је човек престао да буде поданик – занемарљиви делић масе над којом се врши власт и постао је грађанин – активни политички чинилац. Због тога се и разликују

³³ Reginald Blomfield, „Architecture“, *The Legacy of Greece* (ed. R. W. Livingstone), Oxford University Press, London – Oxford 1969, 406 и даље. Ан-Мари Битен, *Стара Грчка*, превео Бојан Савић Остојић, Clio, Београд 2010, 184–185.

³⁴ R. Blomfield, *ibid.*

³⁵ W. T. Stace, *A Critical History of Greek Philosophy*, The Macmillan Press, London 1972, 107.

архитектонска дела настала на Истоку и у Атини. Димензије египатских пирамида или храмова у Луксору су огромне. Пред њима се поданик осећао као зрнце пустињског песка, што је и њихова основна сврха – да код посматрача изазову осећај страхопоштовања како према божанству коме је храм посвећен, тако и према владару који је божанство на земљи. Уосталом, као и знатно касније, у многим католичким катедралама. Пред складним димензијама Акропоља, Атињани се нису могли тако осећати. Они нису страхопоштовали власт јер су били њен део, а нису се плашили ни божанстава јер су свет разумевали и ван религијских оквира. Акропољ зато није требало да застрашује својим димензијама, већ да плени својом лепотом, лепотом слободе. Он је био кућа богиње Атине, заштитнице града, од које се Атињани нису плашили, већ су је волели и поштовали, као што се воли и чува слобода. Она их је својом мудрошћу водила, а својим штитом и копљем бранила. У њену славу организована су спортска надметања, певане песме и извођена драмска дела. За разлику од богова с Истока, она је била богиња која штити радост живота. Пред Акропољем као њеним храмом, Атињани нису стајали дрхтавих колена, већ пуног срца и уздигнутог чела. Акропољ је био симбол и слика свих њихових најважнијих друштвених ослонаца, међу којима је једно од најистакнутијих места имала и слобода.

Димензије акропољских грађевина, као и њихов број, нису биле одређене само схватањем државне власти и религије, већ и поменутом жељом градитеља да се постигне савршени склад. Површина на врху окомитог узвишења дозвољавала је градњу и већих објеката. Но хармонија којој се тежило, попут друштвене хармоније, није подразумевала само међусобно уклапање архитектонских целина, већ и њихово уклапање са непосредном околином. Узвишење на којем се акропољске грађевине налазе зато не изгледа као да је оптерећено њима, као да носи претежак терет, већ они скупа заједно чине једну органску целину. Такође, акропољски комплекс није био претрпан. На тај начин остављен је слободан простор између грађевина који допушта да се свака од њих прикаже у свом пуном светлу, као што се у политичком животу сваком грађанину оставља довољно простора за испољавање сопствене индивидуалности.³⁶

³⁶ Сасвим супротан пример пружа однос између две врло значајне грађевине у Београду које се налазе у непосредној близини Правног факултета. Црква св. Марка, једна од највећих и најлепших београдских цркава, већим делом је заклоњена доцније подигнутом зградом Главне поште, која је својом тешком спољашњом декорацијом и позицијом, потпуно онемогућила да архитектонска вредност цркве дође до свог изражаја.

5. ПОЈЕДИНИ СЕГМЕНТИ АКРОПОЉСКОГ КОМПЛЕКСА

Најзначајније грађевине које чине Акропољ као да рефлектују друштвену шароликост. Редослед представљања неће бити хронолошки, нити ће бити усклађен према величини или значају грађевина, већ ће следити просторни распоред грађевина на Акропољу, јер се може наслутити да се и у самом распореду огледало нешто од карактеристика друштвеног и политичког живота. Једна замишљена шетња Светим путем – главном стазом која води кроз акропољски комплекс и путем³⁷ куда се некада кретала панатенејска поворка³⁸ – можда може осликати дубљи значај најважнијих грађевина у акропољској архитектонској композицији.

Прва грађевина до које се стиже Светим путем је храм Атине Нике. Саграђен је на избочини са западне стране акропољске узвишице и визуелно одаје утисак као да лебди испред осталих објеката. Тај мали храм с десне стране пута је на неки начин „лична карта“ атинског полиса. Као први храм на који се наилази приликом пењања на Акропољ, он даје неколико основних података о Атињанима тадашњег времена. По димензијама ради се о веома скромном храму, али такође о најлепшем примеру јонске архитектуре V века пре Хр. Његов стил јасно указује на јонско порекло Атињана, док његове димензије и склад сведоче о њиховој тежњи ка мери и лепоти, а не ка грандиозности и мегаломанији. Храм Атине Нике је прави пример храма тетрастила, што значи да се у прочељу, као и у задњем делу налазе по четири јонска стуба. Као да треба да симболизују четири главна ослоња атинске демократије – слободу, једнакост, исономију и исегорију. То су улазнице за атинску демократију. Храм је посвећен Атини Победници, вољеној богињи Атињана. Посебан

³⁷ Вид. Т. Webster, 54–55.

³⁸ Панатенејска поворка била је свечана процесија којом су окончаване Велике панатенејске игре организоване сваке четврте године. Поворку су чинили сви слојеви атинског друштва – мушкарци и жене, богати и сиромашни грађани, старци и омладина, метеци, а поред њих у поворци су се кретале и жртвене животиње. Са обе стране Светог пута поворку је посматрао велики број окупљених Атињана и странаца. Процесија се завршавала чином предаје пеплоса (дуге вунене тунике) Атининој свештеници која га је остављала подно статуе Атине Партенос. Панатенејска поворка која је представљала најважнији део Панатенејских игара, симболизовала је снагу и јединство атинског полиса као и посвећеност Атињана својој богињи заштитници. О значају поворке сведочи и то да ју је Фидија узео као главни мотив приликом израде фриза на Партенону – плитког рељефа који окружује главни део грађевине. Вид. Judith Barringer, „Alkamenes’ Prokne and Itys in Context“, *Periklean Athens and Its Legacy: Problems and Perspectives* (eds. Judith Barringer, Jeffrey Hurwit), University of Texas Press, Austin 2005, 169–173. Ian Jenkins, „The Parthenon Frieze and Perikles’ Cavalry of a Thousand“, *Periklean Athens and Its Legacy: Problems and Perspectives* (eds. Judith Barringer, Jeffrey Hurwit), University of Texas Press, Austin 2005, 148 и даље.

однос Атињана према богињи заштитници види се у томе да је Атина Нике била приказана без крила, што је одвајкада био њен пратећи симбол. Као разлог за такву одлуку Атињани су наводили бојазан да би крилата богиња могла да одлети и напусти град чиме би их лишила ратне среће и победа. Због тога је Нике у атинском полису носила надимак Аптерос (*Apteros*) – Бескрилна Победница. Исто тако су слободу Атињани љубоморно чували и на њу мотрили, она није смела бити вређана нити било када напустити полис. Полис су напуштали они који би њу угрозили.

Пут даље води ка Пропилејима, величанственом улазу достојном Акропоља. Пропилеји су подигнути на западној и јединој приступачној страни акропољског узвишења. Стилски посматрано, Пропилеји су подређени Партенону као главној грађевини, те је озбиљност грађевине споља изражена дорским стилем, док је унутрашњост уређена у јонском. Овакву комбинацију стилова у извесној мери диктирали су и неки практични разлози – код дорских стубова размера између дебљине и висине стуба је знатно мања него код јонских, па је постављањем два реда јонских стубова у унутрашњости створен шири простор чиме је омогућено лакше кретање посетилаца.³⁹ У прочељу Пропилеја стоји шест стубова, док Свети пут у равномерном успону без степеница пролази тачно кроз средину, између трећег и четвртог стуба. Са леве и десне стране пута изграђене су степенице, тако да је у склопу Пропилеја било укупно пет улаза. То је целој грађевини дало име Пропилеји (*Propylaia*) – пред капијама. Пропилеји ниси били симетрични – део грађевине с десне стране био је мањи у односу на леву страну, тако да су на одређени начин Пропилеји одражавали различитост и разноликост атинског друштва.

Пошто се прође кроз Пропилеје, пружа се поглед на најлепшу и најзначајнију грађевину античког доба – Партенон.⁴⁰ То је централни храм читавог Акропоља који је посвећен девичанској Атини, тј. Атини Партенос (*Athena Parthenos*), по чијем надимку је и сам доbio име. Додуше у оно доба није носио то име, јер су га Атињани називали једноставно Храм, као што су Хомера називали Песник, а свој друштвено-политички систем *politeia*. Унутар Партенона била је смештена Фидијина статуа Атине Партенос, вероватно најскупља статуа Старе Грчке,⁴¹ као што је у срцу атинске политеје лежала

³⁹ Бранко Гавела, *Историја уметности античке Грчке*, Научна КМД, Београд 2002, 190.

⁴⁰ Да је реч о најлепшој грађевини класичног доба на особен начин потврђује и чињеница да је прочеље Партенона послужило као инспирација за дизајнирање званичног логa UNESCO, Организације уједињених нација за образовање, науку и културу.

⁴¹ Фидија је за обликовање златних делова статуе утрошио 1150 килограма злата.

демократија. Величина и значај те статуе, која је према плану требало да заузме место унутар Партефонаа, у приличној мери су одредили његов коначни изглед, као што демократија одређује изглед политеје.

С естетске стране требало је ускладити два непомирљива захтева. Током планирања изградње одлучено је да се монументалност храма изрази дорским стилем, а да унутар грађевине, у задњој просторији буде смештена статуа Атине Партефонос чије је величина била импозантна – са постаментом статуа била је висока читавих дванаест метара.⁴² Дорски архитектонски канон налаже да се у прочељу храма налази шест стубова, чиме се ограничава ширина целе грађевине, што значи да унутар ње не би било довољно простора за адекватно смештање статуе. Једноставно, Атина Партефонос би изгледала као да је смештена у скучен простор. Између смањивања димензија статуе и кршења старог канона, избор је пао на ово друго. Идеја слободе, тако карактеристична за атинску демократију, и овде је однела превагу, а статуа Атине Партефонос, као симбол и темељ атинске демократије, није трпео умањење. Напуштање старих оквира и проналажење нових форми није било обележје само атинског политичког уређења, већ је једно од главних обележја тадашњег духа времена. Због тога су градитељи Партефонаа одустали од правила о шест стубова у прочељу и проширили га са још два. То не само да је омогућило комотно смештање статуе, већ је целом храму дало достојанственији и складнији изглед.⁴³

Преко пута Партефонаа, на најсветијем делу акропољског тла, саграђен је Ерехтејон. Према митовима, на месту где је подигнут, разрешен је чувени спор између Посејдона и Атине око превласти над Атиком. Такође, ту је био сахрањен Кекроп, први атински краљ, док је краљ Ерехтеј на истом месту нашао смрт од Посејдоновог трозупца.⁴⁴ Цео тај простор обавијен је мистиком митова и легенди што као да је утицало на сам изглед храма који је ту подигнут. Ерехтејон се својом јонском женственошћу, мистиком и елеганцијом према дорски мужевном и поносном Партефону налази у веома динамичном, али тако природном односу. О необичности храма сведочи и то да је био посвећен двома божанствима – Атини и Посејдону, што није била уобичајена пракса. Са његове јужне стране налази се познати портик каријатида. Тај мали трем почива на шест женских фигура у чијим су личностима приказане врлине жена из Карије у

⁴² Бранко Гавела, *Фидија*, Матица српска, Нови Сад 1962, 55–59.

⁴³ О пропорцијама Партефонаа вид. Fred S. Kleiner, *Gardner's Art through the Ages: A Concise Western History*, Wadsworth, Boston 2012, 69.

⁴⁴ В. Замаровски, 326. Вид. детаљније у: Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Српска књижевна задруга, ЈП Службени лист СРЈ, Београд 2000, 140–141, 198.

Лаконији, заробљеница атинске војске.⁴⁵ Иако су припадале спартанском табору, Атињани су им дали почасно место на Акропољу, без обзира на то што су у периоду када се Ерехтејон градио са Спартанцима били у рату. На тај начин се у Ерехтејону као последње саграђеном важном објекту атинског Акропоља, коначно заокружује идеја стилског, али и духовног синкретизма која је израсла из идеје слободe која је дозвољавала такав приступ. На импресиван начин приказано је јединство тако различитих, а често и сукобљених елемената грчке културе и традиције, а фигуративно сукобљеност, али и усклађеност свих елемената атинског политичког система, чија је највећа вредност долазила до изражаја тек у њиховом споју.

6. ЗАКЉУЧАК

А како изгледа Атина сагледан с Акропоља? Са северне стране је смештена атинска агора, најживље место у граду, где су Атињани обављали своје дневне послове, али где се одвијао и реални политички живот. Атинска агора била је место где се првобитно састајала еклесија, ту се састајало веће буле, ту се и судило. Мало даље, када се погледа на запад, смештено је брдашце Пникс,⁴⁶ које је било други дом народне скупштине, онда када је агора постала претесна. Одмах уз јужну падину Акропоља, у њеном подножју, смештено је Дионисово позориште, чији је капацитет био скоро 20.000 места. Ту се кроз драме чувала слобода уметничког изражавања, уз неретке критике актуелних друштвено-политичких догађаја, чиме се неговала једна од најважнијих тековина демократског уређења. Али, када је Пникс био тесан да прими све грађане који би дошли на скупштину, еклесија би заседала у Дионисовом позоришту, а доцније су два годишња заседања редовно у њему одржавана. Тако се политичка слобода и формално спојила с уметничком слободом, с Акропоља се спустила у реални живот, а такав целовити архитектонски комплекс на својерстан начин је постао огледало атинске демократије. Окружен поменутиим институцијама, Акропољ је у сваком смислу представљао главни симбол политичког идентитета атинског полиса.

За разлику од египатске и месопотамске цивилизације које су у архитектури тражиле изразе огромног и величанственог будући да су и у религијским схватању света стављали човека у потпуну зависност од божанских сила, Атињани су своје схватање света изградили на основу хуманизма који човека ставља у центар свих збивања, што

---

⁴⁵ Б. Гавела, *Историја уметности античке Грчке*, 218.

⁴⁶ М. Hansen (1991), 128–132.

је њихова архитектонска дела учинило тако човекомерним. Хуманистичко схватање израсло је из идеала слободе, јер само слобода човека може учинити субјектом – индивидуом издвојеном из монолитног колективитета. Идеја слободе која је дефинисала политички идентитет атинског полиса, утичући на све сфере људског стваралаштва, па и на архитектуру. Она је у Атини ослободила неограничену људску радозналост која се не задовољава већ оствареним, него свуда тражи напредак и стално тежи новом, бољем и лепшем.⁴⁷ Због тога није случајно да се изградња Акропоља поклапа с временом када је сваки грађанин Атине за себе могао да каже да је слободан човек.

Dr. Miloš Zdravković

Lecturer

University of Belgrade Faculty of Law

POLITICAL IDENTITY OF ATHENS AND ARCHITECTURE OF ACROPOLIS

Summary

In this article author examines relations between Athens political identity and architecture of Acropolis. He makes parallels among flourishing of Athens democracy during Pericles' golden age and the building of the most significant architectural complex in Old Greece. His basic thesis is that the concept of freedom shaped the democratic system in Athens and thus its political identity, but at the same time exerted a direct influence in all spheres of human creativity. The power of the idea of freedom is especially visible in the Acropolis architectural complex where the idea fused with the economic potential of ancient Athens has created the most beautiful symbol of democracy and one of the greatest architectural masterpiece in whole human history.

Key words: *Athens democracy. – Pericles. – Idea of freedom. – Acropolis.*

---

⁴⁷ Вид. R. Blomfield, 424.